

Verbum verbo reddere versus sensum sensui reddere, czyli leksykalna dyferencjacja znaczeń kontekstowych greckiego πάσχα we współczesnych translacjach nowotestamentowych (na tle polskiej tradycji przekładowej)*

Tomasz Lisowski

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ORCID: 0000-0001-6318-7421

Verbum verbo reddere versus sensum sensui reddere, or Lexical Differentiation of Contextual Meanings of Greek πάσχα in Contemporary Polish New Testament Translations (against the Background of the Polish Translation Tradition)

ABSTRACT: The analysis aims to indicate the methods of translating the cultureme expressed by the Greek lexeme πάσχα in selected contemporary New Testament renderings. The translators of the Catholic *Biblia tyniecka* (1971) used formal equivalence that is close to the *verbum verbo reddere* technique established thanks to the *Bible* edited by Jakub Wujek (1599). This translation technique also dominates in two later renderings of the Catholic circle, i.e. *Biblia poznańska* (1975) and *Nowy Testament* by Kazimierz Romaniuk (1975). However, the translators of the Evangelical *Biblia warszawska* (1975) as well as the translators of the Evangelical dynamic *New Testament* (1991) and the ecumenical rendering of the

New Testament (2001) distinguished the contextual meanings of the Greek πάσχα, thus realizing the essence of the formula *sensum sensui reddere*, i.e. of dynamic equivalence. This technique was first used by Daniel Mikołajewski in the *Gdańsk Bible* (1632). The translators of the latest Catholic *Biblia paulińska* (2011) refer to this technique as well. This fact unquestionably supports the claim that the tendency to lexically differentiate the meanings of the Greek πάσχα in contemporary Polish renderings, the aim of which is to make the meaning of the biblical message accessible to contemporary recipients, is primarily of a philological rather than religious nature.

KEYWORDS: modern renderings of the New Testament into Polish; cultureme πάσχα; Polish Renaissance biblical rendering tradition; contextual differentiation of the source text lexemes' meanings; formal equivalence; dynamic equivalence; *verbum verbo reddere*; *sensum sensui reddere*.

CONFLICT OF INTERESTS STATEMENT: The author declares that there were no conflicts of interest in this study.

AUTHOR'S CONTRIBUTION: The author assumes sole responsibility for: preparing the research concept of the article, the way it is presented, developing the method, collecting and analyzing data, formulating conclusions, and editing the final version of the manuscript.

* Tekst wygłoszony podczas konferencji naukowej dedykowanej pamięci Profesora Bogdana Walczaka, zatytułowanej *Kulturowe aspekty ewolucji języka. Słowa i słowniki*, która odbyła się w Wągrowcu w dniach 14–16 listopada 2023 roku.

Dwudziestowieczny teoretyk przekładu biblijnego, promotor techniki przekładu dynamicznego, Eugene Nida, zgadzając się z tezą, że tłumacz w języku docelowym właściwie nigdy nie dysponuje ekwiwalentem pełnym leksemu tekstu wyjściowego, postulował stosowanie techniki przekładu dynamicznego [Nida 1981: 325–326]. Polega ona na wprowadzaniu do tekstu w języku docelowym ekwiwalentu, który jest zakorzeniony w *universum* kognitywnym wspólnoty komunikatywnej odbiorców przekładu, a który mimo że na poziomie formalnym różni się od jednostki tekstu wyjściowego, to jest z nią identyczny lub możliwie jej najbliższy w swojej warstwie znaczeniowej, asocjacyjnej i stylistycznej. A zatem, kierując się tak rozumianą zasadą odpowiedniości,

[t]łumacz stara się nie tyle o dostosowanie komunikatu w języku przekładu do komunikatu w języku źródłowym, ile o relację dynamiczną: o to, aby relacja pomiędzy komunikatem i odbiorcą przekładu była zasadniczo ta sama co relacja pomiędzy tym komunikatem i odbiorcami oryginału. Przekład ukierunkowany na ekwiwalencję dynamiczną dąży do pełnej naturalności wypowiedzi i próbuje nawiązywać do sposobów postępowania istotnych w kontekście kultury odbiorcy. Nie wymaga znajomości wzorców kulturowych kontekstu języka źródłowego w celu zrozumienia komunikatu [Nida 2009: 54].

W pracy nad przekładem tłumacz tekstu biblijnego musi sobie uświadamiać nie tylko dystans lingwistyczny, ale także dystans chronologiczny, a przede wszystkim dystans kulturowy między tekstem wyjściowym i tekstem docelowym [Nida 1981: 326–331].

Wyzwaniem dla tłumaczy są między innymi te jednostki językowe, które reprezentują w tekście wyjściowym czy to Starego Testamentu, czy Nowego Testamentu realia judaistycznej wspólnoty komunikatywnej. Do nich należy bez wątpienia występujący w greckim tekście oryginalnym Nowego Testamentu kulturem¹, czyli lingwistyczna jednostka wpłatająca się w sieć semantyczną danego systemu kultury [Dąbrowska 2004: 150], a mianowicie gr. *πάσχα* (jej odpowiednikiem w łacińskiej *Wulgacie* jest *pascha*). Leksem ten został przejęty do greki bądź z hebrajskiego *pesach*, bądź z aramejskiego *pascha* [Kwilecka 2003: 302]. Kulturem *πάσχα* w Nowym Testamencie otwiera dwie przestrzenie asocjacyjne.

1 Termin *kulturem* w odniesieniu do teorii komunikacji językowej wprowadziła Els Ooskaar [Ooskaar 1988]. Według niej kulturem to „złożona, abstrakcyjna jednostka pozwalająca wydzieleć i typizować społeczne interakcje [...], w których wypowiedzanym słowom towarzyszą takie pozawerbalne sygnały jak gesty, mimika, przestrzenna bliskość albo dystans względem siebie, sposoby zachowania narzucane przez role społeczne, wiek, płeć itp.” [cyt. za: Dąbrowska 2004: 150].

Po pierwsze, ewokuje on konotacje utrwalone w judaistycznej wspólnocie komunikatywnej, której uczestnikiem był także sam Jezus, a mianowicie:

[...] największe święto żydowskie, obchodzone na wiosnę w miesiącu Nisan (marzec/kwiecień). [...] Święto Paschy wywodzi się z czasów, kiedy Izraelici byli koczowniczym ludem pasterskim. Obchodzono je na pamiątkę cudownego uwolnienia z niewoli egipskiej [...]. Z tym świętem wiązała się wieczerza paschalna, w czasie której poprzez potrawy i obrzędy odtwarzano szczegóły tamtej dramatycznej nocy i następującego po niej pierwszego dnia wolności. Spożywano więc odpowiednio przyrządzonego baranka, upamiętniającego ofiarę, której krew uratowała Izraelitów od śmierci [...]. Słowo *Pascha* ma też znaczenie 'ochrony'. Izraelici zostali bowiem ominięci przez dziesiątą plagę, przed którą ochroniła ich krew baranka na drzwiach ich domów [...] [Zespół 2011: 2934].

Po drugie, nowotestamentowe *πάσχα* staje się znakiem semantycznym chrześcijańskiego *universum* asocjacyjnego. To bowiem w czasie żydowskiego Święta Paschy Jezus po wieczerzy paschalnej odprawionej z uczniami został skazany na śmierć, ukrzyżowany, a w pierwszym dniu po święcie zmartwychwstał. „Podczas Paschy, która stała się Ostatnią Wieczerzą, ustanowił sakrament Eucharystii [...]. Ofiara Jezusa na krzyżu została utożsamiona w N[owym] T[estamencie] z ofiarą baranka paschalnego [...]” [Zespół 2011: 2934].

Ten opalizujący sensami konotacyjnymi kulturowym *πάσχα* już w dawnych tłumaczeniach Biblii na europejskie języki narodowe (m.in. czeski, niemiecki, francuski) podlegał interpretacji semantycznej. Oddawano go na kilka sposobów: a) transkrybowano obcą nazwę, b) zastępowano obcy termin jego znaczeniem, c) zastępowano obcy termin nazwą rodzimą, d) stosowano metonimię, e) stosowano peryfrazę [Kwilecka 2003: 306–309]. Leksem *πάσχα* wystąpił w greckim Nowym Testamencie (skrót: *TR*²) 29 razy w trzech znaczeniach kontekstowych:

1. 'Pascha, święto żydowskie rozpoczynające się wieczorem 14 dnia miesiąca

2 *Textus Receptus* w opracowaniu Roberta Estienne'a z 1550 roku lub jego kolejne XVI-wieczne edycje w krytycznym opracowaniu Teodora Bezy były podstawą nowotestamentowych przekładów renesansowych. W 1904 roku Eberhard Nestle wydał krytyczne opracowanie greckiego tekstu Nowego Testamentu – *Η Καινή Διαθήκη. Text with critical apparatus*, ed. Eberhard Nestle, British and Foreign Society, London (skrót: *Nest*), które w swoich kolejnych nowszych wydaniach krytycznych, rewidowanych przez kolejnych biblistów, ogólnie rzecz ujmując (w wielu polskich współczesnych translacjach nowotestamentowych uwzględnionych w tej analizie nie wskazuje się precyzyjnie tekstu źródłowego), stało się podstawą współczesnych przekładów nowotestamentowych [Jankowski 1971: 8; Zespół 1975: 3] oraz filologicznego przekładu Nowego Testamentu z języka greckiego na język polski, z którego korzystam jako z tekstu kontrolnego (skrót: *Grec*).

nisan (kwiecień)', 2. 'baranek paschalny', 3. 'wieczerza paschalna' [Popowski 1995: 473–474]. Jego formalnym i semantycznym odpowiednikiem w *Wulgacie* (zob. *Vulg*) jest łaciński leksem transkrybowany z greki *pascha*, np. odpowiednio w znaczeniu 1., 2. i 3.:

Mt 26,2

TR Οἴδατε ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ πάσχα γίνεται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς τὸ σταυρωθῆναι

Vulg Scitis quia post biduum pascha fiet et Filius hominis tradetur ut crucifigatur.

Mt 26,17

TR Τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἀζύμων προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ λέγοντες αὐτῷ Ποῦ θέλεις ἐτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ πάσχα

Vulg Prima autem azymorum accesserunt discipuli ad Iesum dicentes ubi vis paremus tibi comedere pascha.

Mt 26,18

TR ὁ δὲ εἶπεν Ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν πρὸς τὸν δεῖνα καὶ εἴπατε αὐτῷ Ὁ διδάσκαλος λέγει Ὁ καιρὸς μου ἐγγύς ἐστιν πρὸς σὲ ποιῶ τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου

Vulg At Iesus dixit ite in civitatem ad quendam et dicite ei magister dicit tempus meum prope est apud te facio pascha cum discipulis meis.

Wspomniana różnorodność technik translacyjnych zastosowanych do przekładu nowotestamentowego greckiego *πάσχα* na język polski ujawniła się także w renesansowych przekładach biblijnych nurtu ewangelickiego dokonanych z języka greckiego (*TR*) – w *Biblii brzeskiej* z 1563 roku i w pozostającej z nią do pewnego stopnia w relacji filiacyjnej [Lisowski 2010: 17–19, 30–31, 431–445] *Biblii gdańskiej* z 1632 roku – oraz potrydenckiego nurtu kontrreformacyjnego – w *Biblii* w redakcji Jakuba Wujka i cenzorskiej komisji jezuickiej z 1599 roku (przekład z łacińskiej *Wulgaty*, uzgodniony z tekstem potrydenckiej jej edycji znanej jako *Vulgata Clementina* [Frick 1989: 213]).

Analiza trzech wybranych polskich renesansowych przekładów nowotestamentowych, które powstały, po pierwsze, jako efekt przebudzenia reformacyjnego, po drugie, jako rezultat katolickich potrydenckich postanowień kontrreformacyjnych, dowiodła, że tłumacze tych przekładów, kierując się nadrzędną w pracy nad przekładem biblijnym dyrektywą wierności oryginału

[Bieńkowska 2002: 142–145], podeszli do problemu ekwiwalencji na trzy sposoby [por. Lisowski 2012].

Po pierwsze, w jezuickiej *Biblii* w redakcji Jakuba Wujka (ale także w *Nowym Testamencie* Jakuba Wujka z 1593 roku) mamy do czynienia z transkrypcją obcego terminu.

Tym samym Jakub Wujek skłania się w większym stopniu ku werbalizmowi swojego przekładu, co jest gwarantem możliwie największej wierności wobec tekstu wyjściowego (wobec łacińskiej *Wulgaty*). Staje się to jednak kosztem jasności, zrozumiałości przekazu biblijnego formułowanego po polsku [Lisowski 2012: 233].

Po drugie, tłumacze *Biblii brzeskiej* w większości miejsc biblijnych wprowadzili ekwiwalent *wielkanoc*, zadomowiony w polszczyźnie od średniowiecza bohemizm (w XVI stuleciu zapewne odbierany już jako leksem rodzimy) [Kwilecka 2003: 306]. W efekcie czego „w tekście *Biblii brzeskiej* nie występuje termin obcego pochodzenia *pascha*. To jednak nie pozwala na uwypuklenie różnic między tymi trzema znaczeniami kontekstowymi” [Lisowski 2012: 233].

Po trzecie, w *Biblii gdańskiej* jej tłumacz, Daniel Mikołajewski, zapewne wzorując się na rozwiązaniu zastosowanym w czeskiej *Biblii kralickiej*, która była tekstem pomocniczym w jego pracy translatorskiej, na poziomie tekstu polskiego dąży do wyrażenia zróżnicowania semantycznego gr. *πάσχα*.

Generalizując, możemy stwierdzić, że znaczeniu 1. greckiego *πάσχα* ‘święto żydowskie’ w *Biblii gdańskiej* odpowiada leksem *wielkanoc*, natomiast jego znaczeniu 2. ‘baranek paschalny’ i pozostającemu z nim w relacji metonimii znaczeniu 3. ‘wieczera paschalna’ odpowiada leksem *baranek* [Lisowski 2012: 233–234].

Daniel Mikołajewski zatem dokonuje filologicznej analizy semantycznej tekstu oryginału i poszukuje możliwie najodpowiedniejszego polskiego podstawienia leksykalnego, gwarantującego wierność oryginałowi, daleką jednak od werbalizmu, a zarazem zwiększającego precyzję i przystępność formułowanego po polsku przekazu biblijnego.

Zauważmy, że *Biblia* w redakcji Jakuba Wujka oraz *Biblia gdańska* w przekładzie Daniela Mikołajewskiego stały się na około 350 lat tekstami kanonicznymi, czyli wernakularnymi wulagatami [por. Winiarska-Górska 2017] dla dwu wspólnot konfesyjnych – odpowiednio katolickiej i ewangelickiej. Tak więc zaproponowane w nich polskie ekwiwalenty gr. *πάσχα* współtworzyły polski

styl biblijny [Bieńkowska 1993: 108–110; Bieńkowska 2002; Bieńkowska, Umińska-Tytoń 1994; Koziara 2002; 2016; 2018: 165–166; Matuszczyk 2002].

Celem tej analizy jest ustalenie, do jakiego stopnia tłumacze współczesnych edycji Nowego Testamentu w przekładzie na język polski różnicują środkami leksykalnymi znaczenia kontekstowe gr. *πάσχα* i jak te rozwiązania translacyjne mają się do ukształtowanej w polskich translacjach renesansowych tradycji przekładowej.

Uwzględnione zostaną w pierwszej kolejności dwa przekłady biblijne, które powstały w drugiej połowie XX wieku dla uczczenia tysiąclecia chrztu Polski. Są to: a) zredagowana przez zespół tłumaczy pracujących z inicjatywy benedyktynów tyńskich *Biblia tyńska* (skrót w odniesieniu do Nowego Testamentu tego przekładu: *Tyn*), pierwszy katolicki przekład z języków oryginalnych [Janowski 1971: 8]; b) zredagowana na podstawie tekstów w językach oryginalnych przez zespół tłumaczy pracujących z inicjatywy Brytyjskiego i Zagranicznego Towarzystwa Biblijnego w Polsce, reprezentujących Kościoły skupione w Polskiej Radzie Ekumenicznej [Zespół 1975: 3], *Biblia warszawska* (skrót w odniesieniu do Nowego Testamentu tego przekładu: *War*). Dodajmy, że te dwie translacje milenijne do pewnego stopnia korespondują z ich wielkimi kanonicznymi poprzednikami. *Biblia tyńska* po ponad 350 latach zastąpiła w liturgii katolickiej *Biblię* w redakcji Jakuba Wujka z 1599 roku, natomiast *Biblia warszawska* zastąpiła w protestanckich praktykach religijnych *Biblię gdańską* z 1632 roku.

Analizie poddane zostaną także inne współczesne przekłady z języków oryginalnych: a) katolicka *Biblia poznańska* (Nowy Testament w opracowaniu ks. Mariana Wolniewicza ukazał się w 1975 roku; skrót w odniesieniu do Nowego Testamentu tego przekładu: *Poz*); b) katolicki *Nowy Testament* w przekładzie ks. bp. Kazimierza Romaniuka z 1976 roku³ (skrót: *Rom*; korzystam z trzeciego wydania poprawionego z roku 2001); c) najnowszy polski katolicki przekład biblijny, *Biblia paulińska* z 2011 roku (skrót w odniesieniu do Nowego Testamentu tego przekładu: *Paul*); d) ewangelicki dynamiczny przekład *Nowego Testamentu* opracowany przez zespół związany z Brytyjskim i Zagranicznym Towarzystwem Biblijnym w Warszawie z 1991 roku (skrót: *Dyn*); e) pierwszy polski w pełni ekumeniczny przekład Nowego Testamentu z 2001 roku (skrót: *Ek*).

Analiza ekwiwalentów gr. *πάσχα* w tych przekładach pozwala stwierdzić, że dwie przeciwstawne techniki translacyjne, które ujawniły się w renesansowych tekstach kanonicznych – w katolickiej *Biblii* Jakuba Wujka i w ewangelickiej *Biblii gdańskiej* – są w tych XX-wiecznych polskich przekładach kontynuowane.

3 Przekład Nowego Testamentu następnie wszedł w skład pełnej edycji *Biblii* znanej jako *Biblia warszawsko-praska* z 1997 roku – zob. *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Przekład z języków oryginalnych*, oprac. Kazimierz Romaniuk, Towarzystwo Biblijne w Polsce, Warszawa 1997 [*Rom*].

Jest to o tyle interesujące spostrzeżenie, że u początków prac zarówno nad *Biblią tyniecką*, jak i nad *Biblią warszawską* zadeklarowano pilną potrzebę odnowy polskiego języka przekładów biblijnych.

We wstępie do *Biblii tynieckiej* czytamy:

[...] postanowiliśmy – nie bez pewnego lęku i żalu – świadomie odstąpić od czcigodnej tradycji Wujkowej, gdy idzie o słownictwo i styl, zachowując jednak jego najgłębszą zasadę – dostojność godne tekstu natchnionego. Pisarze święci stosowali język nie archaiczny, lecz sobie współczesny. Taki też język niech trafia do dzisiejszego słuchacza i czytelnika, dla którego pewien archaizm formy łatwo może ze sobą nieść sugestię, że w Piśmie świętym mowa jest tylko o czcigodnych zabytkach przeszłości [Jankowski 1971: 7].

Podobną deklarację złożyli tłumacze *Biblii warszawskiej*:

Wydając nowe tłumaczenie Pisma Świętego, Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne kierowało się zasadą, że nowy przekład powinien być wierny i dokładnie oddawać myśl oryginału. Słownictwo i styl dostosowano do wymagań współczesnego języka polskiego i potrzeb dzisiejszego Czytelnika, starając się równocześnie zachować dostojny charakter ksiąg Pisma Świętego [Zespół 1975: 3].

Tymczasem w *Tyn*, podobnie jak w *Biblii* w redakcji Jakuba Wujka, nie wyróżnia się leksykalnie znaczeń kontekstowych gr. *πάσχα*, którego jedynym ekwiwalentem jest przyswojony polszczyźnie rzeczownik *pascha*, np.

Mt 26,2

Nest Οἶδατε ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ πάσχα γίνεται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς τὸ σταυρωθῆναι

Tyn Wiecie, że za dwa dni jest Pascha, i Syn Człowieczy będzie wydany na ukrzyżowanie.

Łk 22,7

Nest Ἦλθεν δὲ ἡ ἡμέρα τῶν ἁζύμων ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα.

Tyn Tak nadszedł dzień Przaśników, w którym należało ofiarować Paschę.

Mt 26,19

Nest καὶ ἐποίησαν οἱ μαθηταὶ ὡς συνέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς καὶ ἠτοίμασαν τὸ πάσχα

Tyn Uczniowie uczynili tak, jak im polecił Jezus, i przygotowali Paschę.

Co prawda raz greckie *πάσχα* w *Tyn* substytuowane jest połączeniem wyrazowym *święto Paschy*:

Dz 12,4

Nest ὃν καὶ πιάσας ἔθετο εἰς φυλακὴν παραδοὺς τέσσαρσιν τετραδίοις στρατιωτῶν φυλάσσειν αὐτόν βουλόμενος μετὰ τὸ πάσχα ἀναγαγεῖν αὐτὸν τῷ λαῷ

Tyn Pojmawszy go, osadził w więzieniu i oddał pod straż czterech oddziałów, po czterech żołnierzy każdy, zamierzając po święcie Paschy wydać go ludowi.

Jak się wydaje, zadecydowały o tym względy eufoniczne, a nie semantyczne. Tłumacze, prawdopodobnie próbując uniknąć formy Ms l. poj. *po Passze*, wprowadzili wyrażenie przyimkowe *po święcie Paschy*.

Obydwa późniejsze XX-wieczne katolickie przekłady nowotestamentowe z języków oryginalnych – *Poz* oraz *Rom* – do pewnego stopnia utrzymują stan panujący w *Biblii* w redakcji Jakuba Wujka i jezuickiej komisji cenzorskiej oraz w *Tyn*. Ekwiwalentem greckiego *πάσχα* we wszystkich jego znaczeniach kontekstowych w większości wypadków jest w obu translacjach leksem *Pascha*. Są jednak od tego odstępstwa świadczące o powściągliwej rezygnacji tłumaczy z dosłowności przekładu na rzecz uwypuklenia w języku polskim jego sensu. I tak w *Poz* gr. *πάσχα* w 1. znaczeniu kontekstowym 'święto żydowskie' 3 razy oddano jako *święto Paschy*, np.

Łk 2,41

Nest Καὶ ἐπορεύοντο οἱ γονεῖς αὐτοῦ κατ' ἔτος εἰς Ἱερουσαλὴμ τῇ ἑορτῇ τοῦ πάσχα

Poz Rodzice Jego udawali się corocznie do Jeruzalem na Święto Paschy.

W 2. znaczeniu kontekstowym 'baranek paschalny' raz gr. *πάσχα* substytuowano jako *baranek paschalny*, np.

Mk 14,12a

Nest Καὶ τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων, ὅτε τὸ πάσχα ἔθουον, λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ [...]

Poz A w pierwszy Dzień Przaśników, kiedy zabijano baranka paschalnego, mówią Mu Jego uczniowie: [...].

W przekładzie Romaniuka jedynie w wypadku kontekstowego znaczenia greckiego *πάσχα* 1. 'święto żydowskie' 5 razy tłumacz posłużył się wyrażeniem *święto Paschy*, np.

Łk 2,41

Nest Καὶ ἐπορεύοντο οἱ γονεῖς αὐτοῦ κατ' ἔτος εἰς Ἱερουσαλὴμ τῇ ἑορτῇ τοῦ πάσχα

Rom A rodzice Jego chodzili co roku do Jerozolimy na święto Paschy.

i raz wyrażeniem *uroczystość Paschy*:

J 2,13

Nest Καὶ ἐγγὺς ἦν τὸ πάσχα τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς

Rom Tymczasem, ponieważ zbliżała się uroczystość Paschy żydowskiej, Jezus przybył do Jerozolimy.

Te współczesne przekłady katolickie z języków oryginalnych, wprowadzie zre-dagowane zgodnie z zaleceniami Soboru Watykańskiego II zawartymi w kon-stytucji *Dei Verbum* [Pietkiewicz 2004: 103–115]⁴, w analizowanym szczególe mieszczą się w nurcie tradycjonalistycznym [Binek 2000: 216–218; Migdał, Pio-trowska 2009: 320–323; Szczepińska 2005].

Idea podkreślania dystynkcji semantycznej gr. πάσχα za pomocą zróżnico-wanych leksemów utrzymała się natomiast w *War*. Tu, podobnie jak w *Biblii gdańskiej*, 1. kontekstowe znaczenie greckiego πάσχα 'święto żydowskie' sub-stytuowane przez *Pascha* (dwukrotnie także jako *święto Paschy* z tych samych przyczyn eufonicznych co w *Tyn*), np.

Mt 26,2

Nest Οἶδατε ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ πάσχα γίνεται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς τὸ σταυρωθῆναι

War Wiecie, że za dwa dni będzie Pascha i Syn Człowieczy będzie wydany na ukrzyżowanie.

Leksem ten przeciwstawia się (w większości przypadków) ekwiwalentom gr. πάσχα w jego pozostałych dwóch nowotestamentowych znaczeniach kontek-stowych.

Ekwiwalentami znaczenia 2. 'baranek paschalny' są połączenia wyrazowe: *wieczera paschalna* (5 razy), *baranek paschalny* (3 razy) oraz *nasza wielkanoc jako baranek* (raz), np.

4 Przypomnijmy, że *Biblia* w redakcji Jakuba Wujka za podstawę przekładu miała łacińską *Wulgatę klementyńską*, co nakazywał kontrreformacyjny Sobór Trydencki [Frick 1989: 213].

Mat 26,17

Nest Τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἁζύμων προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ λέγοντες αὐτῷ Ποῦ θέλεις ἐτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ πάσχα

War A w pierwszy dzień Przaśników przystąpili do Jezusa uczniowie i zapytali: Gdzie chcesz, abyśmy ci przygotowali wieczerzę paschalną?

Łk 22,7

Nest Ἦλθεν δὲ ἡ ἡμέρα τῶν ἁζύμων ἐν ἣ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα.

War I nastał dzień Przaśników, kiedy należało ofiarować baranka wielkanocnego.

1Kor 5,7

Nest ἐκκαθάρατε οὖν τὴν παλαιὰν ζύμην ἵνα ἦτε νέον φύραμα καθὼς ἐστε ἁζυμοὶ· καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐτύθη Χριστός

War Usuńcie stary kwas, abyście się stali nowym zaczynem, ponieważ jesteście przaśni; albowiem na naszą wielkanoc jako baranek został ofiarowany Chrystus.

Wprowadzenie przez tłumaczy *War* w niektórych z tych kontekstów wyrażenia *wieczera paschalna*, które pojawiło się w miejsce spodziewanego wyrażenia *baranek wielkanocny*, świadczy o małej wyrazistości semantycznej tych kontekstów, a zarazem jest dowodem na to, że wybór podstawienia leksykalnego jest interpretacją sensu tekstu oryginału, np.

Łk 22,15

Nest καὶ εἶπεν πρὸς αὐτούς Ἐπιθυμία ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν.

War I rzekł do nich: Gorąco pragnąłem spożyć tę wieczerzę paschalną z wami przed moją męką.

W *Biblii gdańskiej* w tym kontekście pojawia się rzeczownik *baranek* („I rzekł do nich: Żądając żądałem tego baranka jeść z wami, pierwszej niżbym cierpiał”) [Lisowski 2012: 232].

Z kolei ekwiwalentem gr. *πάσχα* w 3. znaczeniu kontekstowym ‘wieczera paschalna’ jest w *War* połączenie wyrazowe *wieczera paschalna* – 3 razy. Wprowadzono tu także rzeczownik *Pascha* (3 razy), który można odczytywać zgodnie z regułą semantyczną ujawniającą się w *War* jako ‘święto żydowskie’, np.

Łk 22,13

Nest ἀπελθόντες δὲ εὗρον καθὼς εἰρήκεν αὐτοῖς καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχαWar A oni odszedłszy, znaleźli, jak im powiedział, i przygotowali wieczerę paschalną.

Mt 26,19

Nest καὶ ἐποίησαν οἱ μαθηταὶ ὡς συνέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχαWar I uczniuli uczniowie tak, jak im polecił Jezus, i przygotowali Paschę.

I tym razem mamy do czynienia z arbitralnym wyborem ekwiwalentu gr. *πάσχα*, noszącym znamiona interpretacji semantycznej tekstu oryginału, usprawiedliwionej wieloznacznością substytuowanego leksemu greckiego.

Technika wprowadzania zróżnicowanych ekwiwalentów polisemicznego gr. *πάσχα*, oddających jego kontekstowe znaczenia, utrzymała się w praktyce polskiej ewangelickiej translatoryki biblijnej – stan zbliżony do *War* panuje w *Dyn*, w przekładzie, w którym konsekwentnie zastosowano technikę ekwiwalencji dynamicznej. Tak o tym piszą redaktorzy tej edycji:

W pracy nad nowym przekładem kierowano się zasadą ekwiwalencji dynamicznej. Polega ona na tym, że tłumaczenie stara się dokładnie i wiernie wyrazić sens tekstu oryginalnego w języku zrozumiałym dla każdego. Dzisiejszy Czytelnik powinien tak samo rozumieć treść przekazu biblijnego, jak jego poprzednik przed wiekami [Zespół 1991: 3].

W *Dyn* ekwiwalentami gr. *πάσχα* są – w znaczeniu 1. 'święto żydowskie': *święto Paschy* – 10 razy, *Pascha* – 3 razy, *święto* – raz, np.

Łk 2,41

Nest Καὶ ἐπορεύοντο οἱ γονεῖς αὐτοῦ κατ' ἔτος εἰς Ἱερουσαλὴμ τῇ ἑορτῇ τοῦ πάσχαDyn Jego rodzice chodzili co roku do Jerozolimy na Święto Paschy.

Łk 22,1

Nest Ὑγιζεν δὲ ἡ ἑορτὴ τῶν ἀζύμων ἡ λεγομένη πάσχαDyn Zbliżały się święta Przaśnego Chleba zwane też Paschą.

J 11,55b

Nest Ἦν δὲ ἐγγύς τὸ πάσχα τῶν Ἰουδαίων καὶ ἀνέβησαν πολλοὶ εἰς Ἱεροσόλυμα ἐκ τῆς χώρας πρὸ τοῦ πάσχα ἵνα ἀγνίσωσιν ἑαυτούς

Dyn Zbliżało się żydowskie święto Paschy i wielu pielgrzymów z tych okolic przyszło już przed tym świętem do Jerozolimy, by poddać się rytualnemu oczyszczeniu.

w znaczeniu 2. ‘baranek paschalny’: *wieczerza paschalna* – 5 razy, *baranek paschalny* – 3 razy, *uczta paschalna* – raz, np.

Mk 14,12b

Nest [...] Ποῦ θέλεις ἀπελθόντες ἐτοιμάσωμεν ἵνα φάγης τὸ πάσχα

Dyn [...] Dokąd mamy pójść, aby przygotować ci wieczerzę paschalną?

Mk 14,12a

Nest Καὶ τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἁζύμων ὅτε τὸ πάσχα ἔθουον λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ [...]

Dyn W pierwszym dniu świąt Przaśnego Chleba, gdy składano ofiarę z baranka paschalnego, uczniowie zapytali [...]

J 18,28

Nest Ἄγουσιν οὖν τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Καϊάφα εἰς τὸ πραιτώριον· ἦν δὲ πρωΐα καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον ἵνα μὴ μιανθῶσιν ἀλλ' ἵνα φάγωσιν τὸ πάσχα

Dyn Wczesnym rankiem zaprowadzono Jezusa od Kajfasza do pretorium. Żydzi jednak nie weszli do pretorium, by się rytualnie nie splamić, chcieli bowiem spożywać uczte paschalną.

w znaczeniu 3. ‘wieczerja paschalna’: *wieczerza paschalna* – 4 razy, *wieczerza* – raz, *święto Paschy* – raz, np.

Mt 26,18

Nest ὁ δὲ εἶπεν Ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν πρὸς τὸν δεῖνα καὶ εἶπατε αὐτῷ Ὁ διδάσκαλος λέγει Ὁ καιρὸς μου ἐγγύς ἐστιν πρὸς σὲ ποιῶ τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου

Dyn Odpowiedział: Wstąpcie w mieście do pewnego człowieka i powiedzcie: Tak mówi nauczyciel – mój czas nadchodzi, chcę w twoim domu z moimi uczniami zjeść wieczerzę paschalną.

Mt 26,19

Nest καὶ ἐποίησαν οἱ μαθηταὶ ὡς συνέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα

Dyn Uczniowie wykonali to polecenie i przygotowali wieczerzę.

Wprowadzaniem zróżnicowanych leksykalnie ekwiwalentów gr. πάσχα w celu oddania jego znaczeń kontekstowych, jak można wnosić za sprawą przekładów powstałych w kręgach polskich ewangelików, posłużono się także w pierwszym polskim przekładzie ekumenicznym Nowego Testamentu z 2001 roku (*Ek*). W znaczeniu 1. 'święto żydowskie': *Pascha* – 11 razy, *święto Paschy* – 3 razy, np.

Mt 26,2

Nest Οἴδατε ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ πάσχα γίνεται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς τὸ σταυρωθῆναι

Ek Wiecie, że za dwa dni jest Pascha i Syn Człowieczy zostanie wydany na ukrzyżowanie.

Łk 2,41

Nest Καὶ ἐπορεύοντο οἱ γονεῖς αὐτοῦ κατ' ἔτος εἰς Ἱερουσαλὴμ τῇ ἑορτῇ τοῦ πάσχα

Ek Rodzice Jezusa co roku chodzili do Jerozolimy na święto Paschy.

w znaczeniu 2. 'baranek paschalny': *wieczerza paschalna* – 6 razy, *ofiara Paschy* – 2 razy, *pascha* – raz, np.

Łk 22,11

Nest καὶ ἐρεῖτε τῷ οἰκοδεσπότῃ τῆς οἰκίας Λέγει σοι ὁ διδάσκαλος Ποῦ ἐστὶν τὸ κατάλυμα ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου φάγω

Ek i powiedzcie gospodarzowi tego domu: Nauczyciel pyta: Gdzie jest pomieszczenie, w którym mógłbym z Moimi uczniami spożyć wieczerzę paschalną?

Łk 22,7

Nest Ἦλθεν δὲ ἡ ἡμέρα τῶν ἁζύμων ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα.

Ek Nadszedł Dzień Przaśników, w którym należało złożyć ofiaraę Paschy.

1Kor 5,7

Nest ἐκκαθάρατε οὖν τὴν παλαιὰν ζύμην ἵνα ᾗτε νέον φύραμα καθὼς ἐστε ἁζυμοί· καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐτύθη Χριστός

Ek Usuńcie stary kwas, abyście byli nowym ciastem, ponieważ jesteście ciastem praśnym. Chrystus przecież został zabity w ofierze jako nasza Pascha.

w znaczeniu 3. ‘wieczerza paschalna’: *wieczerza paschalna* – 2 razy, *Pascha* – 4 razy, np.

Mt 26,18

Nest ὁ δὲ εἶπεν Ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν πρὸς τὸν δεῖνα καὶ εἶπατε αὐτῷ Ὁ διδάσκαλος λέγει Ὁ καιρὸς μου ἐγγύς ἐστιν πρὸς σέ ποιῶ τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου

Ek Odpowiedział im: Idźcie do miasta, do pewnego człowieka i powiedzcie mu: Nauczyciel mówi: Czas mój jest blisko, u ciebie urządzę z moimi uczniami wieczerzę paschalną.

Mt 26,19

Nest καὶ ἐποίησαν οἱ μαθηταὶ ὡς συνέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα

Ek Uczniowie zrobili tak, jak im polecił Jezus i przyrządzili Paschę.

Do tej techniki translacyjnej różnicującej leksykalnie kontekstowe znaczenia gr. *πάσχα* nawiązują także bibliści kręgu katolickiego w najnowszym przekładzie na język polski, jakim jest *Paul*. Posłużyli się oni następującymi polskimi ekwiwalentami – znaczenie 1. ‘święto żydowskie’: *święto Paschy* – 9 razy, *Pascha* – 4 razy, *uroczystości* – raz, np.

J 6,4

Nest ἦν δὲ ἐγγύς τὸ πάσχα, ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων

Paul Zbliżało się właśnie żydowskie święto Paschy.

Mk 14,1

Nest Ἦν δὲ τὸ πάσχα καὶ τὰ ἄζυμα μετὰ δύο ἡμέρας

Paul Za dwa dni przypadała Pascha i Święto Praśników.

J 11,55b

Nest καὶ ἀνέβησαν πολλοὶ εἰς Ἱεροσόλυμα ἐκ τῆς χώρας πρὸ τοῦ πάσχα, ἵνα ἀγνίσωσιν ἑαυτοῦς

Paul [...] Wielu mieszkańców z tamtej okolicy podążało do Jerozolimy jeszcze przed uroczystościami, aby się oczyścić.

znaczenie 2. ‘baranek paschalny’: *Pascha* – 7 razy, *wieczerza paschalna* – 2 razy, np.

Łk 22,11

Nest καὶ ἔρεῖτε τῷ οἰκοδεσπότῃ τῆς οἰκίας Λέγει σοι ὁ Διδάσκαλος Ποῦ ἐστὶν τὸ κατάλυμα ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου φάγω

Paul Powiedzcie gospodarzowi tego domu: „Nauczyciel pyta: Gdzie jest pokój, w którym spożyję Paschę z moimi uczniami?”

J 18,28

Nest Ἄγουσιν οὖν τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Καϊάφα εἰς τὸ πραιτώριον. ἦν δὲ πρῶτῃ· καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μιανθῶσιν ἀλλὰ φάγωσιν τὸ πάσχα

Paul Wczesnym rankiem przeprowadzono Jezusa od Kajfasza do pretorium. Oskarżyciele nie weszli jednak do pretorium, aby się nie skałać i móc spożyć wieczerzę paschalną.

znaczenie 3. ‘wieczera paschalna’: *Pascha* – 6 razy (w tym raz leksem grecki został zastąpiony zaimkiem anaforycznym *ona*, który odsyła czytelnika do użytego w poprzednim wersecie leksemu *Pascha*), np.

Mt 26,19

Nest καὶ ἐποίησαν οἱ μαθηταὶ ὡς συνέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα

Paul Uczniowie wykonali to polecenie Jezusa i przygotowali Paschę.

Przeprowadzona tu analiza kontekstowo-semantyczna polskich ekwiwalentów kulturowemu gr. *πάσχα* we współczesnych wybranych arbitralnie przekładach Nowego Testamentu pozwala na sformułowanie kilku wniosków ogólniejszej natury.

Obydwa XX-wieczne polskie przekłady biblijne powstałe dla uczczenia tysiąclecia chrztu Polski – *Tyn* oraz *War* – dążąc do przekazania treści ksiąg biblijnych współczesnym językiem polskim, w zakresie techniki ekwiwalencji polisemicznego gr. rzeczownika *πάσχα*, pozostały wierne tradycyjnym rozstrzygnięciom wprowadzonym odpowiednio przez Jakuba Wujka – *Tyn*, oraz Danieła Mikołajewskiego – *War*. Tłumacze *Tyn*, nie różnicując leksykalnie znaczeń gr. *πάσχα*, podobnie jak to uczynił Jakub Wujek, opowiedzieli się za ekwiwalencją formalną, bliższą technice *verbum verbo reddere*⁵.

5 *Reddere non verbum verbo, sed sensum sensui* [dosł. oddawać (przekładać) nie słowo za słowo lecz sens sensem] – maksyma charakteryzująca postawę translacyjną św. Hieronima [Czuj 1954: 84].

Ta technika translacyjna dominuje także w dwu późniejszych XX-wiecznych przekładach biblijnych kręgu katolickiego, o czym przekonuje dystrybucja ekwiwalentów gr. *πάσχα* w *Poz* oraz w *Rom* – dominującym ekwiwalentem gr. *πάσχα* we wszystkich znaczeniach kontekstowych jest w tych dwu przekładach nadal leksem *Pascha*, choć wyjątkowo uwidacznia się tu próba leksykalnego różnicowania w polskim przekładzie kontekstowych znaczeń greckiego oryginału, zwłaszcza w wypadku znaczenia 1. ‘święto żydowskie’ oddawanego jako *święto Paschy* (w *Biblii poznańskiej* 3 razy, w *Rom* 5 razy), *uroczystość Paschy* (w *Rom* raz), co do pewnego stopnia przeciwstawia to znaczenie dwu pozostałym. Ponadto w *Poz* raz użyto wyrażenia *baranek paschalny* dla oddania leksemu *πάσχα* w jego 2. znaczeniu kontekstowym ‘baranek paschalny’.

Dwudziestowieczne nowotestamentowe przekłady katolickie pozostają zatem wierne technice zastosowanej w Biblii w redakcji Jakuba Wujka i jezuickiej komisji cenzorskiej. Tym samym nie wyróżniają znaczeń kontekstowych gr. *πάσχα* środkami leksykalnymi, jak to ma miejsce w wypadku *Tyn*, lub tylko w wyjątkowych wypadkach wprowadzają wyrażenia precyzujące sens biblijnego kulturowemu *πάσχα* w danym kontekście, jak to ma miejsce w wypadku *Poz* czy *Rom*. Tym samym ewentualną interpretację semantyczną poszczególnych miejsc biblijnych pozostawiają czytelnikowi.

Natomiast tłumacze *War*, decydując się na leksykalne wyróżnienie kontekstowych znaczeń gr. *πάσχα*, bliżsi byli formule *sensum sensui reddere*. To z kolei pociągało za sobą konieczność dokonywania interpretacji semantycznej tekstu oryginału. Podobnie postąpili tłumacze *Dyn* oraz *Ek*. Nawiązują oni do wypracowanej już w *Biblii gdańskiej* z 1632 roku techniki translacyjnej, i dzięki niej utrwalonej w polskiej tradycji ewangelickiej, konsekwentnie leksykalnie przeciwstawiając 1. znaczenie kontekstowe gr. *πάσχα* jego dwu pozostałym znaczeniom nowotestamentowym. W tym wypadku tłumacze bibliści, dążąc do precyzji przekazu sensów tekstu nowotestamentowego, ciężar interpretacji sensu oryginału przyjęli na siebie. Także tłumacze *Paul* z 2011 roku nawiązują do tej techniki. *Paul* to pierwszy przekład kręgu katolickiego, którego tłumacze w omawianym szczególe semantycznym opowiedzieli się za formułą *sensum sensui reddere*.

Fakt ten bezspornie wspiera twierdzenie, że u podstaw dążności do różnicowania znaczeń greckiego *πάσχα* polskimi środkami leksykalnymi leży wnikliwa analiza semantyczna tekstu wyjściowego, nie zaś założenia doktrynalne. W efekcie polski współczesny czytelnik Nowego Testamentu ma do dyspozycji translacje możliwie jak najwierniej oddające wspólny dla nich wszystkich sens tekstu oryginału, jednak zróżnicowane pod względem leksykalnym.

Bibliografia

Źródła

- Dyn* – Nowy Testament. Nowy przekład z języka greckiego na współczesny język polski (1991), red. Zespół, Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, Warszawa.
- Ek* – Kiedzik Mirosław, Warzecha Julian, red. (2001), *Pismo Święte Nowego Testamentu i Psalmi. Przekład ekumeniczny z języków oryginalnych*, Warszawa.
- Grec* – Grecko-polski Nowy Testament. Wydanie interlinearne z kodami gramatycznymi (1995), tłum. Remigiusz Popowski, Michał Wojciechowski, Warszawa.
- Nest* – *Η Καινή Διαθήκη. Text with critical apparatus* (1904), ed. Eberhard Nestle, British and Foreign Societaty, London, <https://biblehub.com/nestle/matthew/1.htm> [dostęp: 15 marca 2024].
- Paul* – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem* (2011), opr. Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Towarzystwa Świętego Pawła, Częstochowa.
- Poz* – Peter Michał, Wolniewicz Marian, red. (1975), *Pismo Święte. Stary i Nowy Testament w przekładzie z języków oryginalnych*, Poznań.
- Rom* – Romaniuk Kazimierz, opr. (2001), *Pismo Święte Nowego Testamentu w przekładzie z języka greckiego*, wyd. 3. popr., Lublin.
- TR* – Robertus Stephanus, opr. (1550), *Novum Iesu Christi D. N. Testamentum*, opr. Robertus Stephanus, Paris; <https://biblehub.com/tr/matthew/1.htm> [dostęp: 15 marca 2024].
- Tyn* – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych* (1971), opr. Zespół biblistów z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich, wyd. 2. zm., Poznań–Warszawa.
- Vulg* – *Biblia Sacra Latina ex Biblia Sacra Vulgatae Editionis Sixti V. et Clementis VIII* (1977), Samuel Bagster&Sons Limited, London.
- War* – *Biblia, to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Nowy Przekład z języków hebrajskiego i greckiego opracowany przez Komisję Przekładu Pisma Świętego* (1975), Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, Warszawa.

Słowniki

- Popowski Remigiusz (1995), *Wielki słownik grecko-polski Nowego Testamentu. Wydanie z pełną lokalizacją greckich haseł, kluczem polsko-greckim oraz indeksem form czasownikowych*, Warszawa.

Literatura

- Bieńkowska Danuta (1993), *O przeobrażeniach polskiego stylu biblijnego. „Stylistyka”* 2, s. 101–110.

- Bieńkowska Danuta (2002), *Polski styl biblijny*, Łódź.
- Bieńkowska Danuta, Umińska-Tytoń Elżbieta (1994), *Polszczyzna Biblii gdańskiej na tle XVI-wiecznych przekładów biblijnych*, w: *Polszczyzna regionalna Pomorza (zbiór studiów)*, t. 6, red. Kwiryna Handke, Warszawa, s. 7–15.
- Binek Paweł (2000), *O współczesnych polskich przekładach biblijnych świadomie nawiązujących do tradycyjnego stylu biblijnego*, w: *Inspiracje chrześcijańskie w kulturze Europy*, red. Ewa Woźniak, Łódź, s. 211–218.
- Czuj Jan (1954), *Św. Hieronim. Żywot. Dzieła. Charakterystyka*, Warszawa.
- Dąbrowska Anna (2004), *Współczesne problemy lingwistyki kulturowej*, „Postscriptum” 1–2, 2004–2005, s. 140–155.
- Frick David A. (1989), *Polish Sacred Philology in the Reformation and Conter-Reformation. Chapters in the History of the Contrversies (1551–1632)*, Berkeley–Los Angeles–London.
- Jankowski Augustyn (1971), *Z uwag wstępnych Kolegium Redakcyjnego do pierwszego wydania*. w: *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*, opr. Zespół biblistów z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich, wyd. 2. zm., Poznań–Warszawa, s. 7–8.
- Koziara Stanisław (2002), *Rola Biblii Gdańskiej w kształtowaniu stylowej odrębności polszczyzny biblijnej*, „Myśl Protestancka”, t. 3–4, s. 69–80.
- Koziara Stanisław (2016), *Biblia Tysiąclecia wobec tradycji polszczyzny biblijnej – uwagi jubileuszowe*, „Język Polski”, z. 4, s. 15–31.
- Koziara Stanisław (2018), *Miejsce i znaczenie protestanckich przekładów Pisma Świętego w historii polszczyzny biblijnej (zarys opisu)*, „Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Językoznawcza” 25, 2, s. 149–172.
- Kwilecka Irena (2003), *Studia nad staropolskimi przekładami Biblii*, Poznań.
- Lisowski Tomasz (2010), *Sola Scriptura. Leksyka Nowego Testamentu Biblii gdańskiej (1632) na tle porównawczym. Ujęcie kwantytatywno-dystrybucyjne*, Poznań.
- Lisowski Tomasz (2012), *Polskie ekwiwalenty greckiego πασχα w trzech przekładach nowotestamentowych – w Biblii brzeskiej (1563), w Biblii Jakuba Wujka (1599) oraz w Biblii gdańskiej (1632). Trzy techniki translacyjne*, w: *Mundus verbi. In honorem Sophiae Cygal-Krupa*, red. Małgorzata Pachowicz, Krystyna Choińska, Tarnów, s. 227–234.
- Matuszczyk Bożena (2002), *Biblia Gdańska (1632) wobec wzorca polskiego stylu biblijnego*, „Myśl Protestancka”, t. 3–4, s. 81–86.
- Migdał Jolanta, Piotrowska K. Agnieszka (2009), *Konserwatyzm językowy jako cecha przekładów biblijnych*, w: *Polszczyzna biblijna – między tradycją a współczesnością*, t. 1, red. Stanisław Koziara, Wiesław Przyczyna, Tarnów, s. 313–322.
- Nida Eugene A. (1981), *Zasady przekładu na przykładzie tłumaczenia Biblii*, tłum. Maria Bożenna Fedewicz, „Pamiętnik Literacki” 72, s. 323–342.

- Nida Eugene A. (2009), *Zasada odpowiedniości*, przekł. Anna Skucińska, w: *Współczesne teorie przekładu: Antologia*, red. Piotr Bukowski, Magda Heydel, Kraków, s. 51–70.
- Oskar Els (1988), *Kulturemtheorie. Ein Beitrag zur Sprachverwendungsforschung*, Göttingen.
- Pietkiewicz Rajmund (2004), *Biblia Tysiąclecia w tradycji polskiego edytorstwa biblijnego*, Wrocław.
- Szczepińska Bożena (2005), *Ewangelie tylekroć tłumaczone... Studia o przekładach i przekładaniu*, Gdańsk.
- Winiarska-Górska Izabela (2017), *Szesnastowieczne przekłady Pisma Świętego na język polski (1551–1599) jako gatunek nowożytnej książki formacyjnej*, Warszawa.
- Zespół (1975), *Od Wydawnictwa*, w: *Biblia, to jest Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Nowy Przekład z języków hebrajskiego i greckiego opracowany przez Komisję Przekładu Pisma Świętego*, Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, Warszawa, s. 3.
- Zespół (1991), *Od Wydawnictwa*, w: *Nowy Testament. Nowy przekład z języka greckiego*, w: *Nowy Testament. Nowy przekład z języka greckiego na współczesny język polski*, red. Zespół, Brytyjskie i Zagraniczne Towarzystwo Biblijne, Warszawa, s. 3.
- Zespół (2011), *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem*, opr. Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Towarzystwa Świętego Pawła, Edycja Świętego Pawła, Częstochowa.

prof. dr hab. Tomasz Lisowski – Zakład Lingwistyki Antropologicznej, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Zainteresowania naukowe: lingwistyka diachroniczna, komparatystyczna i kulturowa, przeobrażenia i normalizacja form językowych, leksyka tekstów religijnych, zwłaszcza polskich renesansowych przekładów biblijnych, synergia język–kultura na przykładzie języka koreańskiego i polskiego.